

կարող է և ահագին նիւթ տալ ուսումնասիրութեանս զեռ բոլորը չէ: Հէնց միայն նորա համար աստուածաբանական ֆակուլտետները պիտի մնան իրրե քրիստոնէութիւն ուսումնասիրող կեդրոնների որովհետեւ քրիստոնէութիւնը իւր մաքուր ձեով ոչ թէ մէկ կրօն է այլ կրօնների կողքին: այլ նա իսկական կրօնն է: Սա կրօնն է, որովհետեւ Յիսուս Քրիստոսը ոչ թէ մէկ վարդապետ է միւսների մօտ, այլ նա է իսկական վարդապետը, որի անձնաւորութիւնն իսկ կազմում է աստուածաբանական ուսման բովանդակութիւնը, որին իւր աշակերտները Փրկիչ ընդունեցին և իրենց նրա շնորհիւ փրկուած: և այնպէս քարոզեցին ամենուրեք: Սա մի երեւակայութիւն չէ, այլ մի անընդհատ գործող իրականութիւն: ուստի և չկայ մարդկութեան համար աւելի նշանաւոր բան, քան այս և շատ իրաւացի բան է այս կրօնին իւր արժանաւայել տեղը տալ զիտութեան միւս ճիւղերի մէջ, որովհետեւ սա է մարդկութեան ամենաթանգագին և ամենասուրբ զանձը, որ նրան բնութիւնից բարձրացնում է, իսկական ազատութիւնն ու եղբայրութիւնը հաստատում և նրա առաջ մի բարոյական անփոփոխ նպատակ դնում:

Աստուածաբանական ֆակուլտետների նպատակն է այդ բարձրագոյն բարիքը զիտութեան մէջ և զիտութեան միջոցներով պահպանել, նրա մաքուր մնալուն հսկել, թիւրիմացութիւնների առաջն առնել և նրա պատմական յայտնի ընթացքը պարզ հասկանալի կացուցանել: Դրանով նոքա ընդհանրապէս կրօնով են զբաղուած լինում և պէտք է մերժեն երկրի բոլոր կրօններով զբաղուելու ծանր բեռն առնել իրենց վրայ:

Թող ինդոլոգները, արարիստները, սինթոլոգները և ինք բարեմտաբար զբաղուեն նաև այն ազգի կրօնով, որի լեզուի և պատմութեան ուսուցման նոքա նուիրել են իրենց տեղեկացնեն զաստուածութիւններով ու գրքերով նոքա մասին, աստուածաբանական ֆակուլտետը մեծ շնորհակալութեամբ կօդտուի նոցանից, ինչպէս մինչև այժմ արել է:

ՅՐ. Ա.

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՂԱՐԱՐԱՂԻ ԲԱՐԲԱՍՈՒ.

(Ետունակութիւն և վերջ)

Ե. Բայերու խոնարհումը.

61. Բայերուն կազմութեան վրայ խօսել սկսելէ առաջ հարկաւոր է տալ էական լայն խոնարհման ցուցակը, որ հետեւեալն է.

Ներկայ—քմ, քս, ա, ընք, ըք, ըն.

Անկ. — ի, իր, աք, ինք, իք, ին.

Պատ. — իլայ, իլաք, իլալ, իլաք, իլաք, իլաք.

Հրամ. — իլ, ինիլ մըք, իլք, ինիլ վըք, ինիլ մըք.

Անորոշ ապառ. — կնիւմ, կնիւ, կնի, կնիք, կնիք, կնիք.

Որոշ. ապառ. — ինիւկան քմ, ինիւկան քս, ինիւկանք քմ և ին.

Անցեալ—ինիւկան ի, ինիւկանք ի և ին.

Ստոր. — ինիւ, ինիւ, ինի, ինիք, ինիք, ինիք.

Դերբայ. — ինի, ինիւկան, ինիւկանք, ինիլ, ինիլ, ինիլ.

Ասոնց կազմութեան համար երկար բացատրութիւններ տալ հարկաւոր չենք գտնել, որովհետեւ յաջորդ կանոնները պէտք եղած բացատրութիւնները պիտի տան:

62. Ղարաբաղի բարբառին մէջ սահմանական Ներկան ռուսահայ գրական լեզուն նման բաղադրեալ ձեով է և երկու գլխաւոր տեսակ ունի, որոնք բունով միայն կը զանազանին իրարմէ:

Առաջին տեսակին բունը կը կազմուի աներեւոյթին վերջաւորութեան տեղ դնելով գրականին նման ում, որուն տեղ աւելի գործածական է սղեալ քմ, քիչ անգամ նաև ամ. այսպէս՝ խօսալ՝ խօսել աներեւոյթէն կ'օտոնանք խօսում, խօսում և խօսալ՝ ներկայաբունները: Արջները (ամ) գործածական է Խաչենու հարաւային կողմն բարբառներուն մէջ. մինչդեռ հիւսիսային Խաչեն կը գործածէ ում ձևը. իսկ Ղարաբաղ և այլուր առաջ խօսակցութեան մէջ քմ:

Երկրորդ տեսակին բունը կը կազմուի աներեւոյթին 1 յանգին տեղ դնելով ս ձայնը. այսպէս օր. հնիւ, մնիւ, ըրիւ, ըրիւ, ըրիւ, ըրիւ, ըրիւ և ըրիւ բունները, Սոյն իս, էս, աս մասնիկները ուրիշ բան չպիտի բլլան, բայց եթէ գրականին իս մասնիկը՝ ըրիւ, գալիս, օրիւ, ըրիւ, ըրիւ, ըրիւ և ըրիւ բունները վրայ: Այնպէս որ ներկայի երկու բուններն ալ ընապէս կը ներկայանան մեղի իբրև պարզ ներբոյսականներ, առաջինը ծանօթ ում և երկրորդը իս մասնիկով: Ներկայի այս երկրորդ տեսակը գործածական է Ղարաբաղ և Դիլիսի դաւառներուն մէջ՝ նախորդ ձևին հետ միասին:

79. Կրաւորական բայերը ներդարծականին ելի ի վերջաւորութենէն առաջ կը ներմուծեն վճանները. օր. կնրվիլ կամ կնրվիւ, սիրվիլ կամ սիրվիւ ևլն. և ասոր համեմատ ալ ամբողջ բային խոնարհումը. ինչպէս սիրվում ըմ, սիրվես ըմ, սիրվես ի, սրբվեցա կամ սրբվեցի, սրբվընկան ըմ, սրբվընցա ի, սիրված ըմ, սիրված ըմ ըլալ, սիրված ի ըլալ, մոռացված ի ըլալ ևլն ևլն:

80. Անցորդական բայերը կը շինուին ցնեկ մասնիկով կամ ջալ բայով. օր. սիրցնել, սիրցնում ըմ, սիրցնում ի, սիրցնական ըմ, սիրցնական ի, սիրցի, կամ սիրցուցի, սիրցուցեր, սիրցուա, սիրցիկ ևլն:

81. Բացասական բայերը կը կաղմուեն մինչև այտակոյ յիշուած ձևերուն վրայ աւելցնելով նախը. և կամ վերջապա վրէլ. այսպէս կնրում ըմ, կնրա ըրա, կնրում ի, սիրեցե, սիրեցի վրէլ, կրչական ըմ, կնրալ ըմ, կրչական ըմ ըլալ, կնրած ըրա, սիրել, ըմ րակ, քոյ կնրե, քոյ կնրե վրէլ, իմկա ի, ըրեկա վրէլ, իմկ իմչիլ, ըլմալ ըմ, խնայվում վրէլ, ջամ ի ևլն:

Երգելականը կը կաղմուեն աներևոյթին վրայ գնելով եղակիին համար մրե (մի), իսկ յորնակիին համար մրե (մի-ը). այսպէս կյոռալ մրե, սիրել մրե, մրումալ մրե, մրումալ մրե, կղերվիլ մրե, իմալ մրե ևլն:

2. Անխոսիւթեւի բառեր

82. Անխոսիւթեւի բառերը (նախադրութիւն, մակըայ, շաղկապ, ձայնարկութիւն) բառարանական գործ է. ուստի մենք ալ այս տեղ տառնց պըրեւնական մէկ ցուցակը գնելով կը բաւականանը:

83. Նախադրութիւն և մակըայ.

անգաղ հաղեւ թէ

անալ առջևը, նախ քան

աւտըր փոխարէնը, տեղը

քալ բաւական

դիքիս դէպի ետ

դիքի դէպ ի

էլի նորէն, կրկին, վերստին

էլլըմա ամենեւին

էլթր միւս օր, մէկալ օր

էնչամ անշարի

էսչամ արշափ

էսչամ արշափ

էլլից վաղը

ընկիւս յայնկոյս

ընկիւսան այն տեղէն

ընկիւսավ այն տեղով, այն տեղէն

ընեհըր այնուհետեւ

ընեհըր ընեհըր այն տեղ, այն տեղէն

ընիս այնպէս

ընեհըր օրտեղ, ուր

ընեհըր առջևը, առաջի

ընեհըր, ընեհըր առաւօտուն

ընկիւս յայնկոյս

ընկիւսան այն տեղէն

ընկիւսավ այն տեղով, այն տեղով

ընեհըր ընեհըր այն տեղ, այն տեղէն

ընիս այնպէս

ընեհըր այսօր

ընեհըր այդ տեղ

ընիս այդպէս

ընկիւս մինչև իսկ եթէ

ընեհըր օրտեղ օր

իմիս այնպէս

իսկիւս ընաւ

իսիս այնպէս

իսիս այդպէս

ընեհըր մէկ ալ, այլ ևս, երբ

իսկ ինչո՞ւ

իսիս ընեհըր, տակաւ ինչ

ընեհըր բացի

կիրք յանկարծ

կիրք, կնրք քովը

կնեհըր վրէր օրպէս զի

կնեհըր մըրե օրպէս թէ, իբր թէ

կնեհըր իմի, իբր թէ, գոգցես

կնեհըր անդամ

կնեհըր ետեւէն

կնեհըր համար, վասն

կնեհըր հակառակ, ընդդէմ

կնեհըր երբ

կնեհըր վրէր երբոր

կնեհըր օրտեղ օր, ինչ տեղ

կնեհըր ինչքան, որչափ

կնեհըր ինչպէս

կնեհըր քա ինչպէս թէ

կնեհըր արշափ ինչպիսի

կնեհըր օր, յո՞ւ

կնեհըր, կնեհըր, կնեհըր ահաւասիկ, ահաւաղիկ,

ահաւանիկ

դարադարձըր դէմ առ դէմ

դնիլ կողմը

մնեհըր } մէջը, ի մէջ կոյս

մնեհըր } մնեհըր, մնեհըր մէջ, մէջը, մէջէն

մնեհըր մնեհըր, համար

մնեհըր հիմա, այժմ

մնեհըր օրպէս թէ

մնեհըր կա այժմեան, հիմապահան

մնեհըր յիսըր այսուհետեւ

մնեհըր մեթէ

մնեհըր այնքան օր, մինչև օր

յիս ևս

յիսըր ետեւը, ետքը

յիսըր կնեհըր ի վերջոյ, վերջապէս

յիսըր ի վեր, վերեւ

յրբաւ յրբան վրայ վրան
յրբոյ յեփ ուշ ուշ
նրնէս միտանին
նի ներս ի ներքս
նորմա կրկին վերտանն նորէն
իկ ոչ չէ
լինվրքոս որովհետեւ ինչու որ թրք չինցի
չնու մինչև
լիւրիկի մինչև երկոյ
պատառ մի քիչ ծամանակ
պատմաւ վրան պատմառաւ
սոր այսոր
վրէկ ոչ չէ
վրքովն ետեւ վրայ յետս յետս
անկ տակը ներքեւ
եկնաւր գէպի վեր
եկոյ փոխարէն
եկնաց, եկն գիւմաց, գէմը
որովք գէպի վեր
քանակ գէմ ու գէմը ճիշտ գէմը
փյոք գէպի վեր
նիս դուրս
համար ետ
համար քանի
լրջրհմա առաւօտեան

84. Հագիւպներ.

միայն վերջապէս բաց սակայն
մտնա բաց սակայն
քա հապա ի հարկէ
եղ ալ ևս ալ ևս
քա թէ ուր
բոյ միայն թէ
քա վրէ եթէ երբ
յա կամ
վրէ որ զի
ու և ու

85. Չայնարկութիւններ.

II. ով, այ ինչպէս անքո՛ւ ով քոյր, անքո՛ւ
ու տէր հայր, անքո՛ւ ով քոյր
քա հապա ի հարկէ, ալ պէտք ուրեմն
դէ օն, անքո՛ւ
լիս ուրախութեան
լիս լիս ա՛յ, ա՛յ դու
լիս քա երանի
լիս ուրախութիւն ցոյցնող
քա զարմացական
ևս այս
ևս յայն ի հարկէ
ևս փոստ ալիս
ևս յիս աւաղ, ալիս ու վա՛յ իրեն
ևս ոյժ աւաղ
ուի ցուի նշան
ուիսայ ուրախութեան

վայ, վրն ցաւի
հայն երանի թէ
օ՛րս գահունակութիւն արտայայտող

Է. Հեշտի մասին

86. Արարադի բարձրաւն մինչև այստեղ
պարզութեամբ երևոյթներուն մէջ ամենէն աւելի խ-
կատիպը շեշտագրութեան երևոյթն էր. այս մա-
սին հարկաւոր եղած օրինակները և զանազան
կանոնները պարզութեամբ լինելով արդէն ձայնաբա-
նական մասին մէջ իւրաքանչիւր ձայնաւորի սկիզ-
բը, կը մնայ ընել պատմական փոքրիկ տեսու-
թիւն մը շեշտագրութեան մասին հայերէնի մէջ
և ցոյց տալ թէ ո՛րիկ ծագած է Արարադի
բարձրաւն շեշտելու այս եղանակը:

Հայերէնը իւր ամենամասնական վիճակին
մէջ իբրև հնդեւրոպական լեզու ունէր հնդեւրոպա-
կաններուն յատուկ շեշտագրութեան եղանակը,
որ իւրաքանչիւր բառի համար տարբեր տարբեր
ձևով էր Քրիստոսի գէպի առաջին գարը հայե-
րէնը միօրինակութիւն մը մտցնել ուղիւով՝ շեշտը
տեղափոխեց ընդհանուր կանոնով բառին վեր-
ջնթիւր վանկին վրայ, ճիշտ այնպէս ինչպէս է
այժմեան Արարադի բարձրաւն Այս փոփոխու-
թեան անմիջական և զլիսաւոր արդիւնքն այն ե-
ղաւ որ շեշտին յաջորդ վանկը (այսինքն բառին
վերջավանկը), ինչպէս և շեշտին առաջ գտնուած
ի և ու ձայները ինկան: Բառին վերջավանկն ալ
ջնջուելով՝ շեշտը մնաց բառին ծայրը, որով հայ
լեզուն դարձաւ շեշտաւոր. Այս վիճակին մէջ կը
գտնենք հայերէնը Քրիստոսի հինգերորդ գարուն
երբ հայերէն գիրքը հնարուելով՝ մատենագրու-
թեամբ պահուեցաւ:

Այս վիճակն է որ մինչև հիմա պահուած է
հայոց գրեթէ բոլոր բարձրաններուն մէջ:

87. Արարադի շեշտագրութիւնը, որ յա-
տուկ է նաև Ադուլիս, ինչպէս և Տիգրիսի բար-
ձրաւն, կրնանք ըսել թէ հայերէնի նախկին յա-
րաշէշտ վիճակը կը ներկայացնէ: Թայանի է թէ
ոչ Որովհետեւ հայերէնի այդ նախնական վիճակի
բառերը երբ համեմատենք Արարադի կամ Ա-
դուլիս ձևերուն հետ, պիտի տեսնենք որ շեշտը
վերջններուն մէջ մէկ վանկ աւելի ետ է տեղա-
փոխուած: Այսպէս օր. հին հայերէն *բաղաւոր
և գառական ու նոր հայերէն բաղաւոր, երկուքն
ալ ու ձայնաւորը կը շեշտեն: Թէ և մին յարաշէշտ
է և միւր շեշտաւոր, Իսկ Արարադի ընկեր
ձեր շեշտութեամբ է աւելի վրայ, և տարբեր է այն
երկուքն ալ, թէ և յարաշէշտ է: Պարզ կը տես-
նուի որ գառական հայերէնի շեշտաւոր ձևերը եր-
կորդ փոփոխութիւն մըն ալ կրած են Ադուլիսի
և Արարադի բարձրաններուն մէջ:

Եթէ նկատենք թէ այս փոփոխութիւնը յա-

Հո՛ւյրի մեր վրէժը յերգիւնս . . . միմեկիս կս յորք խոս-
կը բռնաբեր յեօր՝ յեօ ճեռաւ թրդի պրեկիւն ու մտից-

— Խօսի ըս տալ վրէժ ճիւճիս ինչ յոնիս լեօրանը
հո՛ւյրի մեր մտիկ պրեկիւնս. մրեկեց յիս ըս գիւթիւմ, մնա-
ցածը ճիւթն վրէժ կնստիւ, հն վա՛խքը յիկ, ճիւճիս ասը:
Պրեկիւն կրդերվիւնն ճրեկս, բըսընից, կըսպից,
միսը **առեց** փոխից, ա՛մնա զի ճիւճ, խոսկը կըլլան
թիւնի զնայնննննն: Էս **դէօճըմ** էլ **ժօռ** ու փօ՛ւման
կիւնիս փոխիւր տնայն՝ պըցըրտցով յերգիւնս:

Ըստա կըլլաւն կըլլան միմ խնեկ սուր աս կիւ-
նան, Թիւնի զնայննննննն **վա՛խք** վրէժ յերգիւնս-ան
միմ պնտաւ կըս ճեկ լնացով: **Ա՛խքը** մեր Թիւնի զնայնն
նիկ յընթիւս՝ ճեռաւ աս ճրդերք մնայնն միմ մեռած մարք
վրէժ ընցած. շատ խեղճ աս կըլլաւ, յօր ճեռաւ **մէ՛լը** ճրդը-
ցուն ճիւս ճեռաւ, ճրդերքն **դա՛ղի** միմ կըլլաւն կո՛ւն-
նիւմ, վրէժ ճրդի մնայնն վրէժն յըստ մեկ, ծանկի:
Ա՛մնն պրեկ պրեկիւնն յեօր, **մէ՛լը** ճրդիւմ աս կըլլաւն
մնայնն մնայնն, զրեկիւն ճեռաւ միմ հո՛ւյրի մերն էլ մտիւմ,
վրէժ վրէժը յըստն մեկ: Պրեկիւն **դա՛ղի** կիւնիւն վեկն աս
կիւնն:

— Դե՛, մրեկեց ճիւս խոսկը յոնիս բռնի, հո՛ւյրի
մեր բռնիք պրեկիւն, ճիւճիս թիւթն տնայնն:

Պրեկիւն աս բռնաբեր յեօր, էլ **ըզըլա՛ման** տնայնն աս
Թիւնի զնայնն պրեկաւն պրեկ մեկ, ծեռը մեկնից պրեկն
խոսքըլի՛ւ կան փրեկից, ճիւճիս ճիւս լնայն յե՛ր կո՛ւմով,
մէ՛լը էլ կնայնն տնայնն ճիւս ճրդի կըլլաւն մնայնն, վրէ-
ժն էլ յըստն ըսով ու կըլլան ինքը բռնից պըցըրտցով
յերգիւնս:

Հրաշխայ Ե. Աճառեան

ԲԱՐԱԿ ՇԱՀ, ԱՆՈՒՇ ՇԱՀ

եի

ՏԻԼԻԻՆ ՇԱՀ.

(Մոկաց բարբառով ժողովրդական վեպ) *.

Մէկ թագեաւորն՝ կէր.

Էդ թագեաւորն ամէն օր նէջըր կէրթէր.

Մէկ խալիւուրմ՝ անու ճամբըր մէջ նստած
էր. Ամէն օր յիւր էրկու մատ թագեաւորն
նշանց կատէր:

Օրէն մէկ թագեաւորն էսաց.

— Մէկ խալիւուրմ մանչ իմ ճամբըրն նստած է,

* Ասած է Մոկաց Գինեկանց զիւղացի Զատօն:

Մոկաց բարբառին մէջ ճայնաւոր տառերն
ընդամբաւէն (քիչ բացառութեամբ) փոխուած են
ե-ն՝ ի, ո-ն՝ ու, ու-ն՝ իւ, ի-ն՝ ը, է-ն՝ ը, նաեւ կ,
է, գ տառերէն հար եկող ա-ն եւ-ն կը փոխուի:

Էս ի՛նչ կէրթամ նէջըր. Ամէն օր յիւր էրկու մատ
ըզըր նշանց կատայ:

Ասըցըն. — Ինչ անիկ էրկու մատ նշանց կը-
տայ, զիւն իրեք մատ նշանց տու, ինչ ան իրեք
մատ նշանց կտայ, զիւ շուրս տու, ի՛նչ ընն, քի
կատը:

Առաւուտուն թագեաւոր խընդ խարըր
ձեաւոր անըց, զինաց նէջըր.

Գինաց խալաւուրն մատացաւ.

Խալաւուր յիւր էրկու մատ նշանց խաւ.

Թագեաւոր իրեք մատ նշանց խաւ.

Խալաւուրն իրեք մատ նշանց խաւ,

Թագեաւոր շուրս խաւ:

Խալաւուր թագեաւորն էսաց.

— Թագեաւորն, նստը տու տե.

Էսաց. — Բի մէ դարբըմ (պատահաւ, փոր-
ձանք) կիւ գետի, զիւ փութըրի ժամանակ կուզըս:
Թէ խալաւուր ժամանակ:

Էսաց. — Օր գետի, էս միւր կուզիմ:

Խալաւուր դարձաւ, էսաց.

— Դիւ կոքը. կուզիս, Թը միւր, Թը խեղեղ:
Թագեաւոր շատ միտք էրաց, էսաց յինք—
յինք. — Թը կոքը ուղիւմ, կարըն մարդիւր տի ոսպ-
նին ալաւ (տկար) մարդիւր. Թը մալու ուղիւմ,
ամէն տի մեռնին, Էսաց. — Էս խեղեղ կուզիմ:

Խալաւուրն էլ էսաց. — Մո՛ւ աթոռ տի
նստիս, էրեքթէ սուֆըն (սեղան) խաց տա-
տիս:

Թագեաւոր անըց յիւր խընդ խարըր մարդ,
զինաց: Էրեկնք ամպից կալիւտ իրի էլաւ խե-
ղեղ, խընդ խարըր ձեաւոր տարաւ.

Թագեաւորն յիւր ձին էլ տարաւ խեղեղ:
Խեղեղ անըց, զինաց, զեղիմ՝ զիմաց գիւս
խանից. Թագեաւոր զիւս իլաւ, ձըն տարաւ խե-
ղեղ:

Թագեաւոր զինաց իրեցու գում (գում).

Յիւր թագեաւորական խալաւուր ինտն,
մէկ պուտիկ մէջ էզըր, սալ վերաց: Բաշ (ճա-
կատ օպիտակ) իզան տալ խուրից, բէնճպընակ
(մշակական) խալաւ թագեաւոր զինաց, իլաւ տէր-
տըրուջ տղայ:

Տէրտէրն էլ յիւր աղջկի պուտիկ վրէն:

Հատ մնաց, քիչ մնաց, օրէն մէկ կնեկան
էսաց.

— Անիկ, էս կերթամ գաշտ, մուլախ կնեկմ
(արտ ջրէլ վարեկէ վերջ, որ անմիջապէս սեղան-
նեն), ըզի խաց շիւտ բերիւ:

Տղէն իլաւ զինաց դաշտ:

Եդ թագեաւորն քեռագը ինչ էրըն:

Խընդ խարըր ձեաւոր տըլվըթը խալաւ թա-
գաւորական թռչուն) թալըն:

Խալաւ իրի—իրի թագաւոր վար իրեցու պա-
տըն: